

KÁNTOR LAJOS

Írástudóink felelőssége

Arcok — szövegekörnyezetben

Pár évvel ezelőtt megnyugvással vettük tudomásul, hogy *A romániai magyar irodalom története* című, az érettségizők számára készült tankönyv fedőlapján egymás mellé került két Nagy Imre-rajz: az egyik Kós Károlyt, a másik Gaál Gábort ábrázolta. E jelképes — a könyv használatba vételét tekintve már mindenképpen utókorbeli — találkozást az irodalomtörténeti újraértékelés hosszú folyamata előzte meg; nem csupán szerencsés szerkesztői ötlet szüleménye volt tehát, hanem mai ítélet, kortársi szükséglet képi kivetítése.

Azóta fontos dokumentumok egész sora jelent meg, főképpen a Kriterion jóvoltából; a *Romániai Magyar Írók* sorozata jó ideje már nemcsak egy-egy lezárt vagy még alakuló írói életművet mutat be, hanem antológiákba gyűjti a két világháború közötti fontosabb folyóiratok válogatott vers-, próza- és tanulmányanyagát (legutóbb a *Periszkop* kötetét üthettük fel), s végre megindult, mondhatni folyamatossá vált a levelezések kiadása is. A Gaál Gábor-levelek után (melyeket érdekesen egészít ki a pozsonyi Madách Könyvkiadó Fábry-levelezéskötete) az utóbbi évek nagy szenzációja a *Helikon és az Erdélyi Szépművés Céh levelezésládája* — mert olyan kérdésekre vet fényt, amelyekről régóta vitalkozunk, amelyekre sokan sokféleképpen emlékeztek-emlékeznek. Az ilyen könyvek megjelenésekor persze figyelmeztetni szoktuk egymást, hogy a nem nyilvánosságnak szánt levelek sem abszolút dokumentumok, ám az a tény, hogy egyik a másikat korrigálhatja (szándéktalanul is!), mégis döntő az irodalomtörténeti igazság felé vezető úton. A Marosi Ildikó gondozta (a vécsi jegyzőkönyveket is tartalmazó!) dokumentumkötetet eredeti és nagyon fontos anyaggal, lényeges szemponttal egészíti ki Ritoók János könyve, a *Kettős tükör*: szinte a „Hármas tükör” címet is viselhetné, hiszen a magyar—szász kapcsolatok mellett sok szó esik benne a magyar—román együttélés két háború közötti történetéről is. *Benedek Elek irodalmi levelezésének* első kötete a helikoni szervezkedés előtti éveket világitja meg új oldalról. (A másíkról? — kérdezhetnénk a *Periszkop*-antológiára gondolva.)

Böven van tehát mit beépítenünk a két világháború közötti korszak romániai magyar irodalmáról régebben kialakult — és csak kevesek tudatában teljesebb — képbe. Hogy mennyi minden történt az elmúlt negyedszázadban e téren, arról nekem a legtöbbet Sütő András régi cikkei s a hozzájuk kapcsolt mai jegyzetek mondanak (*Évek — hazajáró lelkek*). Az *Álmodozás az új Korunkról* például, amelyben Sütő egy borbereki nyárra, ötvenhat nyarára emlékezik; az írószövetségi alkotóházban Szabédiivel, Asztalossal, Horváth Istvánnal, Földessel volt együtt, itt biztatta Sütő Andrást Földes, hogy írja meg ő is, milyen nagy szükség van az új *Korunkra*. A mai — Sütőnél fiatalabb — olvasónak egyaránt érdekes az, amit az író e régi cikk megszületésének hangulati környezetéről 1980-ban elmond, s az éppen 25. évfordulóját ünneplő ös-szöveg. Íme, két részlet: „Zajlott a játék, csak az írás kínlódott mindahányunk gyöttrődéseiben. Senki sem akarta írni már, amit addig írt, s mindenkit megviselt — arcán lehetett látni reggelente — szándék és megvalósulás karmos küzdelme a hajnali órákban. A nép nevében próbálta ki-ki lefoglalni új mondanóinak Landerer-nyomdáját; kivetni magából a sunyi tekintetű cenzort, az írói lelkiismeretnek e kövér galandfergét.” Az új mondanivalóhoz szükséges új fórumot, azaz Gaál Gábor egykori *Korunkjának* a feltámasztását Sütő annak idején így látta: „Az új *Korunk* pedig legyen bátor a dogmatizmus agyelmeseítő következményeinek felszámolásában. Ez a folyamat hazai magyar sajtóinkban erősen akadózik, szélesebb medret kellene vágni neki, főleg a társadalomtudományok terén, ahol a legtöbb hiányt szenvedtük.” Más javaslatok mellett („a *Korunk* köré olyan munkaközösségeket szerveznék, amelyek a népelet különböző területeiről alapos kutatómunka, statisztikai felmérés alapján készítenének tudományos szintű monográfiákat gazdaságtani, jogi, művelődési és egyéb kérdésekről”) a cikkíró azt is elmondja, hogy Kolozsváron a Bolyai Egyetem égisze alatt *Korunk-*

napokat szervezne, ilyen tárgyú előadásokkal: „A Gaál Gábor szerkesztette *Korunk* szerepe a romániai munkásmozgalomban. A *Korunk* a nemzetközi haladó szellemi erők összefogásáért. A *Korunk* harca a burzsoá ideológia különböző változatai ellen filozófiában, esztétikában stb. A *Korunk* harca a fasizmus szellemi agressziója ellen. A *Korunk* a Szovjetunió szellemi életéről.” Egyúttal azt is javasolja, hívják meg a folyóirat hajdani külhoni munkatársait is. Harmadfél évtized múltán a szerzői kommentár hozzá: „mily gyanútlan, boldog csacsaság! Hajdani munkatársak... Hol voltak már azok a kornak változatos vermeiben! Malmaiban, szellemi ványolában az egymást tapodó újjáértékelések gőzhengerei alatt. S mi jött még azután! Okvetetlenkedő elmék kicsinyes fontoskodásait félresepelve... Gaál Gábor mosolygott bizonyára a sírjában.”

A gőzhengereket, remélem, elfelejthetjük — legalábbis nem kell már elővennünk őket —, az újjáértékelések, pontosabban az újraolvasások és nyomukban az árnyalások, hibakiigazítások azonban változatlanul tartanak. Változatlanul? Mihelyt leírtam a szót, azon kapom magam, hogy ez is a régi — illuzórikus, illuzionista — szóhasználatához tartozik, ki kellene tulajdonképpen ikszelnem; de talán így jobb, ezzel az önkkiigazítással hitelesebb. Valójában ezt tesszük, ezt kellene tennünk naponta — ünnepeken és hétköznapokon, évfordulókon és a kutatómunka évszámokhoz nem igazodó izgalmas óráiban. Miközben „Erőt, egészséget” kívánunk régmúlt idők 90—80—75 éves tanúinak, s nem kisebb tisztelettel, főhajtással emlékezzünk a közülünk már eltávozottakra, igazán úgy becsülhetjük ránk hagyományozott életművüket, ha „tiszteletlenül”, ahogy a múlt idő teszi, követeli, szembesítjük őket egymással és a mával. Nem azért, hogy a „tévedéseket, naivitásokat, koncessziókat” önkényesen, esetleg kárörömmel kiemeljük, hanem hogy — amennyiben erre a történelem egyáltalán lehetőséget ad — tanuljunk e régi tévedésekből, megalkuvásokból. „Nem lehetünk történelmietlenek a múlt semmiféle történelmével szemben, és nem kérhetjük számon annak a megértését, amit nem lehetett megérteni — figyelmeztetett nemrég Jánosi János egy esetleges Gaál Gábor-revizió kísérletének nevetségességére. — Tévedhetetlen emberek nincsenek, elődeink sem voltak azok, mint ahogyan magunkról sincs okunk feltételezni, hogy azok lennénk. Mindenki korához kapcsolódik, mindenkit csak korával lehet mérni.” (A *filozófus: Gaál Gábor*. A Hét, 1981. 5. — Részlet Jánosi románul megjelent, *Secolul nostru cel de toate zilele* — Mindennapi századunk — című vallomások esszéjéből.) Ebben a kérdésben nincs miért vitakoznunk Jánosi Jánossal, a feladatunk „csupán” annak a megvizsgálása, hogy az adott időpontban valóban mit lehetett és mit nem lehetett megérteni — a kortársi szövegek szembesítése erre kitűnő alkalom —, és azt sem árt tudatosítani, hogy az egykori tévedések vagy koncessziók hogyan éltek, élnek esetleg tovább. Ilyen vizsgálódásokra lehetne (lehetett volna) jó alkalom Molter Károly és Gaál Gábor születésének 90. évfordulója, erre biztat a Kuncz Aladár halála óta eltelt fél évszázad (épp most, júniusban!), a közelgő Kós Károly-centenárium (1983!); s bár a vivisekció az irodalomtörténetben nem szokásos, nem feledkezhetünk meg a sürgető tanulságérvényesítésről Kacsó Sándor és Balogh Edgár születésnapján sem. A személyes emlékek felelevenítése is sokat adhat kortársnak és utókorának — amint azt legutóbb Székely János G. G.-esszéje bizonyította (*Találkozások G. G.-vel*. A Hét, 1981. 10.). Hogyne volnának azonban parciálisak az emlékezések, ha még egyes írott szövegek felidézése is módosíthat a szövegkörnyezetet, a „pró” vagy „kontra” szempontok érvényesülése folytán. Mert messzemenően egyetértek Méliusz Józseffel abban, hogy el kellene osztatnunk végre a mítoszokat és ellenmítoszokat s az önapoletikus mítoszokat, nem „pró-Gaál Gábor” és „kontra-Gaál Gábor” írásokra, nem is „pró-Kós Károly” vagy „kontra-Kós Károly” vagy akár „pró-Kuncz Aladár” és „kontra-Kuncz Aladár” cikkekre, tanulmányokra van szükségünk, hanem „az elsinkófált szövegkörnyezet” helyreállítására — lehetőleg nem zsurnalista, hanem filológiai-irodalomtörténeti szinten. Ahogy Méliusz írja még 1974-ben keletkezett kollázsa-montázsa 1981-es utószavában: „a nem szent totalitásnak felfogott Helikon és a nem szent totalitás *Korunk*” kritikai elemzése a halaszthatatlan feladatunk. És természetesen e két nagy folyóirat-örökség túl: „Két világháború közti romániai magyar kisebbségi irodalmunk maradványai azonosságai és maradványai különbözőzései és az azutániak is, nyilván újabb irodalomtörténeti olvasatot követelnek...” (Adat, kollázs, montázs, zsurnalizmus vagy: az elsinkófált szövegkörnyezet. A Hét, 1981. 10.).

Persze, a nem kifejezetten irodalomtörténeti, a részben zsurnalista — de úgy is mondhatnánk, eszmétörténeti — olvasat ugyancsak lehet gondolatébresztő, az irodalomtörténeti igazságokhoz közelebb vivő. Szász János, aki jó néhány kitűnő esszéjével tanúsítja, szinte hétről hétre, hogy tudatában van az értékek pluralizmusának, épp a *Helikon*-levelesládát recenzálva hívja fel a közfigyelmet egy nagyon lényeges, mondhatni a két világháború közötti egész művelődésünket új meg-

világításba helyező, máig ható szempont. „Alighanem elérkezett az ideje annak — írja Szász —, hogy művelődéstörténetileg tisztázzuk, érvényes-e a lenini két kultúra elve arra a szellemi mezőre, amelyet romániai magyar irodalomnak nevezünk. A sajátos történelmi-társadalmi helyzet, amelyben ez az irodalom alakult — a tipikusan nem-forradalmi helyzet, valamint az a tényezővény, hogy egy elnyomott nemzeti kisebbség szellemiségének részeként szólt meg, szerveződött és fejlődött — fölöttébb kérdésessé teszi, hogy a két világháború közötti romániai magyar irodalom az elnyomottak és az elnyomók osztályvonalan polarizálódott. Ami persze korántsem jelenti azt, hogy a megjelölt időszakban ne feszülték volna világnézeti és politikai nézetellentétek a végül is a Korunk körül kikristályosodó szocialista eszmeiségű, forradalmi ihletésű irodalmiság és a helikoni vonulat között. De ezek az ellentétek nem merevítették szilárd-mozdulatlanná az eszmevonalatokat, közöttük számtalan átmenet, áttűnés és átfedés bizonyítja, hogy pluralitásuk nem csupán taszította, de ki is egészítette egymást.“ (Egy levelesláda titkaiból. A Hét, 1981. 8.)

Az utóbbi években úgy hozta a véletlen — talán nem is egészen a véletlen —, hogy irodalomtörténeti és kritikai munkám előterébe a két világháború közötti romániai magyar irodalom, illetve a negyvenes évek erdélyi magyar anyaga került. A *Kép, világkép (A régi Korunk az új művészetért)*. A hiány értelmezése (József Attila Erdélyben), de a kötet még össze nem állt tanulmányok is Kuncz Aladár irodalomszervezői munkásságáról, a „Vallani és vállalni“ vitáról, Szabédi László pályájáról — szükségszerűen vezettek el a kor sajtó- és levélműanyagának alaposabb megismeréséhez, a *Korunk és az Erdélyi Helikon* mellett a *Pasztortűz*, az *Erdélyi Fialok*, a *Termés*, a napilapok közül az *Ellenzék*, a *Brassói Lapok*, a *Keleti Újság*, a *Független Újság*, az *Új Kelet*, a *Temesvári Hírlap* néhány évfolyamának figyelmesebb átlapozásához. Nos, az ilyenfajta könyvtári (hírlaptári), írószáltalnál végzett munka érdekes módon vezethet vissza az életbe — elmúlt korok életébe, de a magunkénak teljesebb ismeretébe is. Mert a (részben) így töltött hetek-hónapok nemcsak az éppén kutatót tárgykörben teszik otthonosabbá az embert, hanem sok „mellékterméket“ is termelnek. Márpedig a korszerű gazdaságtanból tudjuk, hogy manapság a „melléküzemágak“ nemegyszer fontosabbak, mint az eredeti termékre összpontosító erőfeszítés. Ilyen „melléktermékként“ sorolhatnám azokat a tényeket, amelyek mítoszokat és ellenmítoszokat, önapológiákat — előféléteket segíthetnek lerombolni, abban a szellemben, amelyet Szász János idézett eszmefuttatása pontosan érzékelt. Olyan címszavak váltak számomra reálisan érzékelhetőkké, mint transzvilvanizmus, mozgalmi messianizmus, kisebbségi humánium — és persze a „vallani és vállalni“, ami napjainkban ugyanúgy tekinthető történelmi (irodalomtörténeti) kategóriának, mint művészetszociológiai, erkölcsi fogalomnak, magatartásjelzőnek (mondjuk a realizmus vagy a romantika mintájára, melyet lehet áramlatnak vagy alkotói módszernek felfogni).

A konkrét szövegek környezetében ágaskodik bennem az indulat, hogy kiragadott idézetekre épített tanulmányok, esszék következtetéseivel, elhallgatásokkal gördülékennyé tett gondolatmenetével vitába szálljak. Minthogy azonban magam is tudom, hogy az indulat nem jó tanácsadó, legfőképpen pedig nem irodalomtörténeti érv, inkább korabeli szövegekre hivatkozom, egyidőben kezdeményezett akciókat, vitákat követek, véleményeket és lapszámokat szembesítek, nem tévesztve szem elől, hogy „mindenki korához kapcsolódik, mindenkit csak korával lehet mérni“. Bár az sem mellékes szempont, sőt nyilván (nemzeti-nemzetiségi vagy egyetemes) művelődéstörténeti érdem, ha valaki megelőzi korát, ha egy orgánium a jövőhöz is tud szólni (persze, nem szakadva el teljesen a maga korától — mert különben csak a könyvtári bűvárkodó révén lehetséges valamelyes visszakapcsolás...). Gaál Gáborról, őt megelőzően pedig Dienes Lászlóról és folyóiratokról, a *Korunk*ról régóta tudjuk, hogy nemcsak a húszas-harmincas évekből jelennek, hanem a jövőnek is készült, amennyiben a szocialista kibontakozást, pontosabban a marxista gondolkodást népszerűsítette, szolgálta. (Művészeti vonatkozásban az avantgarde-ért is sokat tett, bizonyos időszakokban, ahogy ezt a *Kép, világkép*ben megpróbáltam összefoglalni.) Ezt az irodalomtörténeti, sőt társadalomtörténeti ítéletet nincs okunk visszavonni, megkérdőjelezni. Kuncz Aladáról és a két éven át az ő szerkesztésében megjelent *Erdélyi Helikon*ról viszont jószerint máig az a felfogás, hogy inkább a múltat, mint a jelent — tehát még kevésbé a jövőt! — szolgálta. Gaál Gábor Kuncz-nekrológjának igaztalan szavai túl sokáig visszhangoztak a fülekben, s már-már irodalomtörténeti ítélet rangjára emelkedett, hogy a *Fekete kolostor* szerzője „a szépajulatok kodifikátora lett“, sőt: „Időt és helyet esküdt meg maga köré, holott idejét is, helyét is — lekéste.“ Vajon lehet-e a húszas évek *Ellenzéke* irodalmi mellékletének s az 1929 nyaratól, de inkább őszétől 1931-ig megjelent *Helikon*-számoknak az újraolvasása nélkül fenntartani azt az állítást,

GAÁL GÁBOR
1893 - 1954

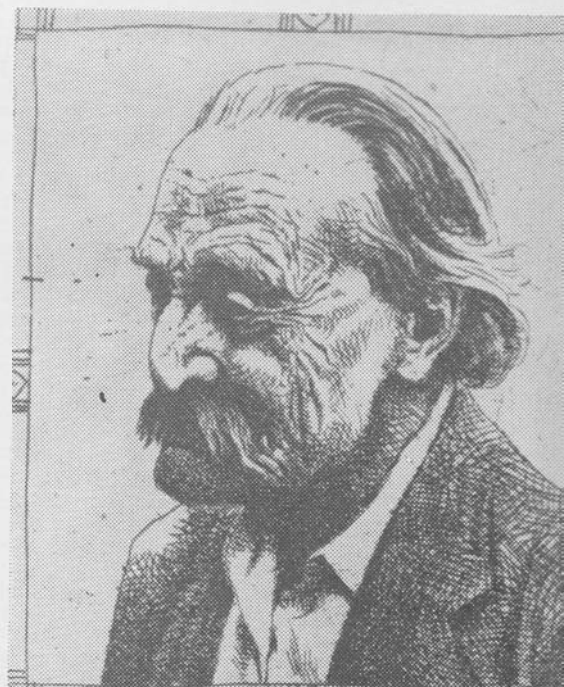
KUNCZ
ALADÁR

1886
1937

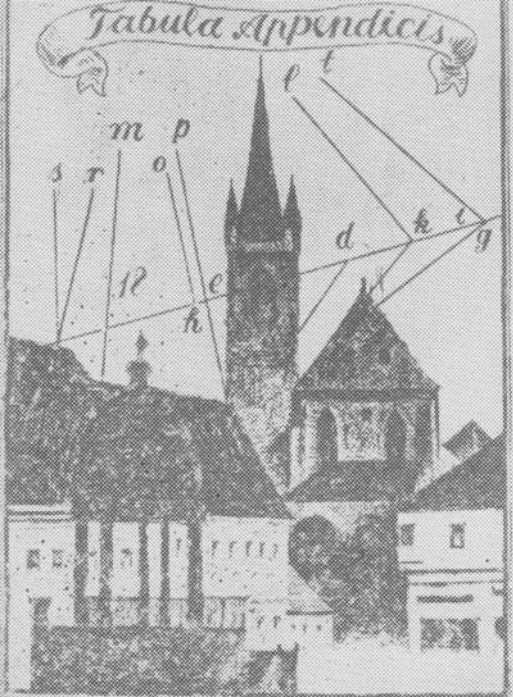
Uchjenszki

1897 · TAMÁSI ARON · 1966

KÓS KAROLY
1883 · 1977

IN MEMORIAM
BOLYAI JANOS
 1802-1860

KÓTSI PATKÓ JÁNOS
 1771~1842

**PETŐFI
 SÁNDOR**
 1823-1849

hogy Kuncz Aladárnak „A valósághoz teljesen passzív volt a köze. Ezért irodalom-szervező tevékenysége is valami tehetetlenségi nyomatékké, s nem egy különös aktivitás következménye”? Vajon újramondható-e ma is ez a tétel: „Az az irodalom-szervező elv, amit nem ő fogalmazott meg, de amit erdélyi írótsársai most jórészt neki tulajdonítanak, csak látszólag elv, mert lényegében népszerű védekezése ez a történelem malomkövei közé került magyar úrnak, aki természetes, hogy a történelem új helyzetében nem hirdethette tovább a maga úri és osztályideológiáját?! (Gaál Gábor: *Kuncz Aladár*. Korunk, 1931. július—augusztus) Az ötven éve halott Kuncz Aladárnak meg kell adnunk a védekezési lehetőséget — a *Fekete kolostor* mellett *esztétikai-publicisztikai szövegeit* szembesítve e kortársi véleményvel, de az irodalom-szervező szerkesztői tevékenységét is követnünk kell, mielőtt rábólintanánk erre az ítéletre — vagy megpróbálnánk cáfolni állításait. Nyilvánvalóan ezt a koncepciót élte tovább az a tanulmány (Sárréti Sándor: *A transzilvanizmus fogalmáról*. Tiszatáj, 1974. 8.), amely „a húszas évek elejének plebejusi töltetű korai transzilvanizmusá”-val szembeállítja a „helikoni transzilvanizmus”-t; igaz, hogy a tanulmányíró Bánffy Miklósa utal, amikor „lényegesebb tartalmára” mutatva, e helikoni vonalat — félreérthetlenné téve ítéletét — „aulikus transzilvanizmus”-ként aposztrófálja a továbbiakban; ám hiába hallgatja el Kuncz Aladár nevét, a vád rá is értendő; Kunczra, a *Tíz év* című *Helikon*-beköszöntő (1928. május) szerzőjére, 1929 augusztusától hivatalosan is az *Erdélyi Helikon* vezető ideológusára-esztétájára, aki szerkesztői-írói krédóját *Erdély az én hazám* cím alatt fogalmazza meg. Aulikus múltba fordulás, provinciális elzárkózás volna az a mód — és az a tartalom! —, amely így magyarázza az új helyzetben (Áprily Budapestre távozása után) az Erdély-központú gondolkozást — hogy ne használjuk az idők folyamán hamis csengést, gyanús mellékjelentést kapott „erdélyi gondolat” kifejezést: „Nem kell megijedni ettől a kissé demagogikus formában felvetett címtől. Nem akar ez sem túlságosan kiáltani, sem kiélezetten szembefordulni az *Európa az én hazám*-nak egyetemes hangsúlyú programjával. Mindenekelőtt és mindennel szemben ez a jelszó valami valóságosra akar utalni, ami körülöttünk van, amibe mindennapi életünk gyökérszállai futnak s ami nélkül el nem lehetünk még akkor sem, ha hitben, meggyőződésben, világszemléletben vagy művészi álmainkban életünknek európaibb és egyetemesebb visszhangot is keresünk.”

Nem akarom megismételni mindazokat az idézeteket, gondolatmeneteket, amelyeket a „Vállani és vállalni” vitáról írt cikksorozatomban (*Erdélyi írástudók, egy vita tükrében*. Utunk, 1981. 10.; „...vegyenek részt az *Erdélyi Helikon* feljavításában”. Utunk, 1981. 11.; *Vita a gyúvaságról*. Utunk, 1981. 12.) beépítettem. Am az ez-úttal is külön hangsúlyozandónak vélem, milyen döbbenet áll Kuncz a „jobboldal” támadásaival egy pontban összecsengő baloldali értetlenséggel, „fegyvercsörtetés”-sel szemben. Az *Erdély az én hazám* szerzője Aradi Viktor szövegével és szemléletével vitatkozik: „A baloldali szociológussal is úgy vagyok, mint a völegénnyel. Azt várnám, hogy szépet mondjon az erdélyi gondolatról. Mert mégis csak a legnemesebb értelemben vett európaiságot jelenti az, ha Erdélyben a nemzeti műveltségek és a nemzeti sajátosságok harmonikus egyeztetésén dolgozunk s ha Erdély múltjára is ezen a prizmán keresztül tekintünk vissza.” E vita töredékes idézésében, felvillantásában se hallgassuk persze el, hogy előzetesen Kuncz Aladár bizonnyult elfogultnak, amikor a *Nyugatnak* írt cikkében még csak meg sem említette a *Korunkat* mint Erdélyben megjelenő sajtóorgánumot (erre válaszolt Gaál Gábor a *Korunk* 1928. decemberi számában, *Az „erdélyi gondolat” tartalma és terjedelme* címmel). Most viszont nem a „ki kezdte?” illetve „ki ütött vissza?” eldöntéséről van szó, hanem arról, hogy a húszas évek végének művelődéspolitikai gondolatmenetei közül mire érdemes ma is figyelni, s hogy a jól ismert *Korunk*-vonalhoz miképpen viszonyul a helikoni kérdésfelvetés, miben egészítik ki vagy korrigálják egymást.

Egy másik, élesebb polémia felidézése* hasznos kiindulópont lehet e tekintetben. Méliusz József nem nevezte meg a „*Korunk*” megint épiskedik (*Erdélyi Helikon*, 1929. október) című glossza szerzőjét, pedig nincs miért elhallgatnunk, hogy az éles hangú, Gaál Gábor nevét ugyan nem említő, de a *Korunk*-szerkesztőt személyében is bántó, sértő cikket Kós Károly írta. Természetesen azt is hozzá kell tennünk, hogy a felcsattanó hangot kiváltó Gaál Gábor-jegyzet nem kevésbé elfogult (bizonyára ezért hagyta ki mindmáig a Gaál Gábor-kötetek valamennyi szerkesztője a *Markovits Rodion és az Erdélyi Helikon* című, a *Korunk* 1929. szeptemberi számában közölt cikket a régebbi és újabb válogatásokból). A Markovits Rodion helikoni „lecsatlakozását” fájlaló Gaál Gábor elvárta volna, hogy a *Szibériai*

* Elsőként Balogh Edgár vizsgálta ezt az irodalomtörténeti mozzanatot, Kós Károly vitája (*Korunk*, 1973. 11:1646—1651.) címmel; figyelmeztetéseinek javával, végső következtetéseivel egyelérthetünk.

garnizon írója tiltakozzon „az irodalmi megállás, a ragacos regényüzem, a kortársi némaság és esztéta passzivitás ellen, amik végső soron negyven író szerelnek le az időről, az írói kötelességekről, őszinteségekről és célkitűzésekről”. Vagyis Gaál globálisan marasztalja el a helikoni tábor, mindenkit leír e cikkében, aki Marosvécshöz csatlakozott — most már Markovits Rodiont is. Kós ezen persze felháborodik, és „megnyugtátja” a cikk szerzőjét, hogy őt sosem fogják a Helikon tagjai közé meghívni. Hogy ez a durva, személyeskedő összeszólalkozás a későbbiekben valóban feledésbe merült-e Kós Károly és Gaál Gábor között, a békítő visszaemlékezésekkel nehéz volna meggyőzően igazolni; tény, hogy Kós önmagához is méltatlanul minősíti Gaál addigi tevékenységét („lehet, hogy jó »világnezetű«, de egyébként szürke, unalmas és tehetségtelen írásai”-ről szól — amit föltehetőleg ő sem hitt). És már-már kiutasító hangon vonja le a következtetést a szeptemberi *Korunk*-szám alapján készített gyors statisztikájából: „miért az istenszerelméért jelentetik meg ezt a művelt nyugati szemlét magyar nyelven és pont Erdélyben, miért nem például német nyelven és mondjuk Pesten? Sőt, miért jelentetik meg egyáltalában, hiszen az írások legnagyobb része ollózás német lapokból? Vagy talán ez a »Korunk« »világnezetű?»“

Ne menjünk most bele annak a vitásába, hogy 1929 őszén bizony még eléggé szerény volt a *Korunk* romániai magyar írógárdája (különösen a *Helikon*éhoz képest!), maradjunk meg a két fő vádpontnál: Gaál Gábor az esztéta passzivitást, az időről lemaradást, a cselekvéshiányt kifogásolja a helikoni táborban, Kós Károly a *Korunk* idegenségét nehezményezi a leginkább. És ha őszintén szembenéztünk a kölesönös diagnózissal, el kell ismernünk, hogy mindkettőben jó adag igazság volt 1929 szeptemberében—októberében. Nem véletlen, hogy Kuncz Aladár első szerkesztői ténykedései közé tartozik a „Vallani és vállalni” ankét megszervezése és lefolytatása: nem csupán R. Berde Mária mozgósítását írhatjuk javára, hanem Tamási Aron szigorú *Helikon*-bírálatának a közlését is — és azt, hogy az ankét helikoni lezárása (Molter cikke) után Szentimrei Jenőtől közlöl kritikát Kacsó Sándornak a vitában inkriminált regényéről, a *Vakvágányon*-ról, benne egyértelműen éles mondatokkal: „Úgy érzem, még száz ilyen hevesen akaró, ilyen két kézzel s néha behunytt szemmel is, de ereje fogytáig verekedő Kacsó Sándorra volna szükségünk s egyben feltisztulna előttünk a látóhatár. Nem is kellene száz, talán egy tucat is elegendő volna belőlük. Ha a puhább gerincekből, a megalkuvásra és képmutatásra hajlamosakból is kevesebb lehetne...” (Ugyanarról a Kacsó Sándorról van szó, akit Gaál Gábor a *Gyávák-e az erdélyi írók?* című cikkében, a *Korunk* 1929. novemberi számában, ugyanazért a kiállásáért megdicséret...) A „Vallani és vállalni” hónapjaiban aligha érvényes a *Helikon* (a folyóirat) „suttym-akadémia” minősítése. Az 1930 januárjában közölt újabb, az előzőnél nagyobb szabású, átfogóbb ankét tulajdonképpen szintén a jövőbe tekintés jegyében születik, a régi erdélyi perspektívát tudatosan tágitó program része: a *Fiatl magyarok* cím alá sorolt nyilatkozatok sokféle véleményt közvetítenek, de nem egyben fel lehet ismerni a „Vallani és vállalni” gondolatait. Balázs Ferenc például ezt válaszolja a szerkesztői kérdésre: „A képzet-kapcsolás irodalma, a mese, a csinált fordulatosság, a különlegesség, az izgató bevezető helyet kell hogy adjon a világnézetű vagy a lélektani és társadalomtani alapon megírt regénynek, tehát a filozófiának és a tudományoknak, mert az emberi gondolkodás is a képzet-kapcsolódástól a logikáig fejlődött.” Csuka Zoltán Ujvidékről ezt írja: „Írói hitvallásom: a ma írója szervesen tartozzék a tömegekhez, érezze meg vérük lüktetését, lázukat, szenvedéseiket és fájdalmukat és ha írógéphez ül, azzal a tudattal írjon, hogy felelős minden szóért, nemcsak az államügyész előtt, hanem — ami tán még nehezebb és fontosabb — a tömegek és az utódok előtt is. És ezért veritékesebb ma százszorosan a sorsa minden írónak és nehezebb főleg a kisebbség nyelvén dolgozó íróembernek.” Dsida ugyanitt a kritikai szellemet hiányolja. Hevesi András kritikája több irányba vág, a *Nyugat* felé csakúgy, mint az előző nemzedék felé, „amely halálmegevítő bátorsággal harsogta el a banalitásokat”. Illyés Gyula a kiüresedett jelszavakat teszi szóvá, nemzedéke kiábrándultságát vallja be. („Becstelenségnek érezném a hazugságot — s ez már valami norma.”) Ebben az ankétban szólat meg József Attila is, és vallomásában ilyen vállalások is vannak: „nyűgös és alázatos kisbérese vagyok az eljövendő tisztultabb társadalmi berendezkedésnek, mert az igazság fölismeréséhez idő és elmélyedés kell és ma az emberélet kevés a napi gondok elsorolására is. [...] a napi gondok sokaságát kell megritkítani, hogy a művészetnek s az igazság megismerésének életértelmű örömét mindenki szívéig szivhassa, mint a levegőt. Amit írok, ezért írom.”

A más összefüggésrendszerben már nemegyszer idézett nyilatkozatok — maga az a tény, hogy ilyen széles szórásban szóltattak fel a fiatal magyar írók — az 1929 őszén meghirdetett új helikoni program életképességét bizonyítják. A fiatal-

ság problémái később szociológiai vetületben is helyet kapnak Kuncz folyóiratában — Erdélyen s a magyar nyelvterület határain túlmutatva. És ugyancsak következetes a szerkesztő abban is, hogy figyelemmel kíséri az európai kisebbségek életét. Kuncz Aladár tehát olyan folyóiratmodellt igyekszik kialakítani, amely igazolja az 1929 szeptemberében meghirdetett programot: „Erdélyből kell kiindulnunk s egy szökkenéssel mindjárt olyan magaslatra kell emelkednünk, amelyről nézve az erdélyi sors világsorsá válik.” A szerkesztői törekvés nyilvánvaló, a megvalósulás foka az egyes folyóiratszámok, a közölt anyagok konkrét elemzéséből volna kimutatható — az pedig már a sors közbeszólása, hogy a gyógyíthatatlan betegség megakadályozta a romániai magyar irodalom bizonyos közösségi gondokat oly tisztán látó, nagy formátumú egyéniségét munkája kiteljesítésében.

Gaál Gábor, aki ugyancsak gazdag (Kuncz franciás műveltségével szemben inkább német) kultúra birtokában érkezett Budapestről Kolozsvárra, forradalmi emigránsként, a húszas évek végén még csak ideiglenes lakóhelyének tekintti e várost, sőt tágabb környezetét — továbbra is abban az eszmévilágban él, amelyet magával hozott. Ez a felfoghatatlannul kiderül a Hatvany Lajosnak írt leveleiből. Már a *Korunkat* szerkeszti (a Berlinben lévő Dienessel társszerkesztésben), melyet mégis nehezen találja. 1929. március 3.: „teljesen elvonatkozva élek Kolozsvártól. Nem járok senkikhöz, se írókhoz, se polgárokhoz. Az embereket utcáról ismerem, és a szobában is úgy érintkezem velük, mint az utcán. Ugy veszem észre, igazán nem vesznek be. A magyaroknak emigráns vagyok, a zsidóknak meg keresztény. Hogy ez hova vezet, nem tudom.” 1929. május 15. (későbbi feleségének, Zsánszky Margitnak): „Nem hiszek a Korunkban, és baj lesz a Keletivel. Érzésem szerint rossz napok jönnek. Általában életérzésem mostanában nagyon rossz.” 1929. október 14. (Bárd Oszkárnak, az idegenségérzést ezúttal pozitív programként, a *masság* programjaként fogalmazva meg): „Őn valószínűleg tudja, hogy mi nem vagyunk megelégedve környező világunkkal, s így azokat az eszméket támogatjuk, amelyek ennek a világnak a megváltoztatására törnek. Szeretjük és keressük a nyílt kimenetelt, vállalat és tisztázásokat. Itt is és egyebütt is, mindenütt káosz van, amit le kell győzni. Más szempontunk könyvekkel és emberekkel szemben nincs.” 1929. december 7. (Turnowsky Sándornak): „Sajnos nem mehettem le Marosvásárhelyre. Olyan nagy elfoglaltságot ad a *Korunk*, hogy mostanában még pár órára sem tudom függetleníteni magamat tőle.” 1929. december 26. (Hatvanyinak): „ezeknek a jó polgári ünnepnapoknak az egyedüllétében nem tudom megállni végre, hogy ne írjak Önnek. [...] úgy hallom itt, hogy odahaza márciusban Horthy amnesztiát kérszül adni, s hogy ez az amnesztia név szerinti lesz, s hogy az otthoni szocdem képviselők valami listákkal járnak az igazságügyminisztériumba, amelyen fel volna sorolva mindazok, akikre ennek az állítólagos márciusi amnesztiának feltételül ki kellene terjednie. Az én kérésem lényege mármost az volna: bekerülni ebbe a névsorba.” (Kecskeméti ügyére utal — amelyről újabban tudhattuk meg, hogy Gaál Gábor nem művelődéspolitikai, hanem egyértelműen politikai szereplésért fogták perbe.) Ugyanebben a levélben, talán épp a Kós Károly cikkének következtében is — bár az időbeli távolság közel három hónap — teljes lehangoltsággal ír a *Korunk*-szerkesztésről és a helyszínéről: „Különbözik pedig egyre távolodom Kolozsvártól. Az emberek egyre idegenebbek és demaszkirozottabbak. Ez a hely sem az a környezet, ahol elhinnék, hogy az embernek véleménye — a véleménye miatt van. Jó lenne tehát már szabadulni ettől az ijesztő vidéktől.”

Mindez persze a szerkesztésbe is bejátszik — pozitív és negatív értelemben. Fábry Zoltán levelére 1930. március 10-én ezt válaszolja: „A párizsi, berlini és moszkvai emigránsokról szóló ötlete nagyon jó. A párizsit Bölönivel talán meg is lehetne csináltatni. A berlinit pedig, ha Balázs nem csinálja meg, megcsinálhatná Dienes. Viszont nem volna-e helyesebb például, ha a nyári dupla számunkat egy ilyen emigráns számnak szentelnénk? Emigráns lenne ez a szám először azzal, hogy koncentrálnánk az emigránsokat, csak emigránsok írják.” Szalantai Rezsőhöz címezve, folytatja a témát 1930. június 10-i levelében: „S érdekelné nagyon a *Korunkat*, ha vállalná és meg tudná csinálni, az a téma, amire a szlovenszói cikkében utal, nevezetesen a magyar emigráns irodalom története vagy történeti munkája. Azt hiszem, ez olyan egyszerű téma, hogy érdemes volna vele behatóan foglalkoznia s nekünk átadni akár folytatásos közlésben is, ha egész alaposan megcsinálja.” Nem szaporitom a levéldízeteket — a levelek kitarulkozó őszinteségét, hitelességét ellenőrizni lehet a korabeli *Korunk*-számokon. Az a bizonyos 1929. szeptemberi lapszám nem kivétel, nem német súlypontú szám — vagy ha igen, még sok volt belőle. Visszalapozva az első évfolyamokra — 1929-re, 1930-ra is —, mintha valóban világirodalmi lapot, a világkultúrára, a nagyvilágra kitékintő folyóiratot olvasnánk. Aminek a megtermékenyítő hatását aligha lehet kétségbe vonni, információértéke pedig annál nagyobb, minél közelebb állnak a *Korunk*-munkatársak

az ismertett témákhoz, a tudósítás színhelyéhez (lélekben is). És ez többnyire világnézeti kérdés, hiszen forradalmi emigránsok számolnak be a társadalmi haladás világteljeségeiről. Hogy Dienes és Gaál folyóiratának milyen erős volt a kisu-gárzása, azt a kolozsvári *Keleti Újság*, a magyar párti napilap 1929. karácsonyi ankétjában megjelent írói nyilatkozattal szemléltethetjük; Balázs Ferenc unitárius pap-író, aki „bejárta a kerek világot”, és Mészkon telepedett le, azt válaszolja a szerkesztőség körkérdésére, hogy az erdélyi lapok közül csak a *Korunkot* olvassa — minthogy csak azokra a munkákra tud időt szakítani, „amelyek mögött világnézet áll”. (Ez a Balázs Ferenc szólalt meg az *Erdélyi Helikon* 1930. januári, említett ankétján is.)

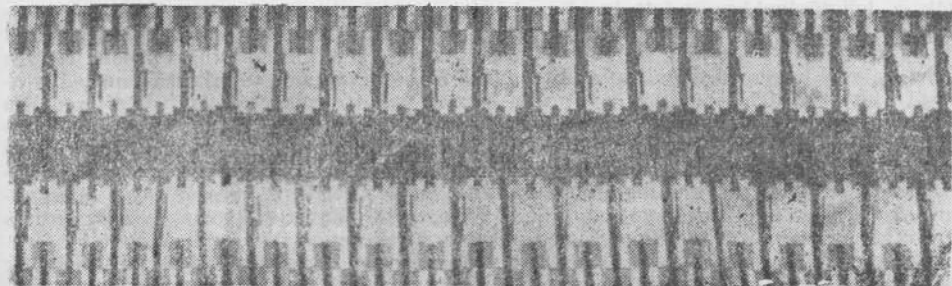
De nem kevesen lehettek olyanok is, akik a *Korunkkal* kapcsolatban Kós Károly véleményét osztották. Hogy Gaál Gáborra serkentően is hatott volna a lapot a *Helikonban* ért súlyos bírálat, a *Korunk* közeli számain nem lehet lemérni. Azzal párhuzamosan viszont, hogy a munkatársak aránya később eltolódott a romániai magyar írók és publicisták javára (Tóth Sándor mutatta ki ezt, statisztikailag), természetesen a témaarány is módosult. 1930 januárjában azonban még — amikor Kuncz a *Fiatall magyarok* ankétot közölte — a *Korunk* döntően a világtételek lapja, az orosz szocialista tervezetű gazdaságtól az amerikai nők szexuális szabadságáig szemlézi a világproblémákat. A valóban feltűnően túlsúlyban lévő német könyvismertetések között két olyan cikket találunk ugyanakkor, amelyek már most párhuzamok létezését is sejtetik. E két recenziót a *Helikon* új ankétján szereplő írók jegyzik: Illyés Gyula, illetve Balázs Ferenc. Illyés egy verskötetéről, Berda József verseiről ír — és a szöveg több ponton összehangzik a *Helikonban* olvasható nyilatkozatával: „A költő dolga, hogy magán át kifejezze korát és előremutasson. Ha korát hüén és becsületesen fejezi ki: ebben automatikusan már benne lesz a továbbmutatás is.” Ifjú költőitársának egyedül a passzivitását kifogásolja; de önmagán kívül ironikusan hozzáteszi: „De hát rajtunk, pár »mániákuson« kívül, hiszik azt önök, hogy az emberek nagy részét valóban eszi ez a világszemlélet? Vagy annak hiánya? Berda József nem kimondott szocialista, de őszinteségével mégis a fejlődést, a tisztulást szolgálja. Mert igazi mélyen látó költő, ha még kicsit ingadozik is (nagyon fiatal). Ez a tisztán látás és önmagának ez a leleplezése pedig többet ér minden frázis-hangskodásnál.” Ugyanazon az oldalon Balázs Ferenc a *Székely Nemzeti Múzeum Emlékkönyvéről* számol be — hiányolva, de az adott keretek közt megértve a gazdasági-társadalmi szempont háttérbe szorítását a kötet tanulmányjaiban. („Ezt az égetően szükséges munkát, az emberek egymáshoz való viszonyulásának tanulmányozását nem múzeumnak, hanem valami más fajtájú egyesülésnek kell elvégeznie.”) Targyszerűen bírálja az összeállítást, s megjegyzi, hogy célravezetőbb lett volna kiadni egy székelyföldi lexikont vagy például egy könyvet „Mik a feladataink? címen, amely a reánk váró tudományos feladatokat összegezte volna a további kutatás rendszeressé tétele érdekében”. Az 1930. januári *Korunkban* ez a két tétel mindössze három oldalt jelent (3,75%) — perspektívában azonban sokkal többet. Néhány év múltán Gaál Gábor már nem érezte idegennek magát Kolozsváron, a *Korunk* sem maradt „idegen” szemle. G. G. honossá, sokak tanító-mesterévé lett, akire nemcsak közvetlen pártfoglaltjai emlékeznek szeretettel, hanem a világnézeti másképpen indult egykori tanítványok is felnéznek rá. (Sütő András, Jánosi János és Székely János említett írásainál jobb példát nem kell keresnünk — el sem kell jutnunk a filozófiánál megmaradt tanítványokig.)

Egy „kis” kerülővel tehát visszajutottunk a maradandó azonosságokhoz és maradandó különbözőségekhez. Ezt a kerülőt ugyanígy meg kellene tennünk a *Termés* vitatott Szabédi-cikkével (Méliusz A *Hétben* róla beszél), az asszimilációs-kérdést visszahelyezve az akkori szöveghelyzetbe, vagyis a *48-as Erdély* című zsebkönyv kritikájába. Emlékeztetnünk kellene arra, hogy Krennerrel és főképp Balogh Edgárral vitázva Szabédi azt a kérdésfeltevést tartotta abszurdnak, hogy „vajon Erdély lehetőségeibe nem Bem, az idegenből idevetődött forradalmár-katona pillantott-e mélyebben bele, mint Kossuth s általában a nemzeti illúziókra olyannyira hajlamos erdélyi magyarság?”. S ha Kossuth és Bem viszonylatában a mai történettudomány esetleg nem igazolja is Szabédi állítását, ne feledjük az 1943-ban (!) közölt cikk, *A megállított nap* azon részeit sem, ahol Szabédi a Nagy István mozgalmi dogmatizmusával szemben — Lenint idézte: „Kikutatni, tanulmányozni, kifürkészni, kitalálni, megragadni a nemzeti sajátságot minden egyes országban.” A „nemzeti elfogultság” miatt aggódóknak válaszolta a *Termésben*: „Leninnek ugyanis az volt a véleménye, hogy a szocialista mozgalom nemzetközi egysége »nem a különféleségek megszüntetését követeli, sem a nemzeti különbségek megsemmisítését« — ezt ő »zavaros álom«-nak minősítette —, hanem az alapvető elvek »olyan alkalmazását, mely helyesen módosítja ezeket az elveket a részletekben, helyesen alkalmazza és hozzáidomítja a nemzeti és állami különbségekhez.«. Amikor Sza-

bédi így vitatkozott, nem csupán elfogultságait árulta el, hanem realitásérzékét is — jövőérzékét, mondhatnánk. Mert kell-e még bizonyítanunk, hogy a történelem mennyire „neki” dolgozott? Hát még ha figyelembe vesszük, hogy ugyanitt a nemzetiségek s a nemzet viszonya is milyen komolyan foglalkoztatja, elítélve a nemzeti türelmetlenséget, kívánatosnak tartva a „hatalmas barátkozást”, de óvatosan használva az „elfogulatlanság” fogalmát. (Minderről bővebben szólhattam a *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1980. 2. számában, *Szabédi László és a Termés* című tanulmányomban, itt csak jelezni kívántam némi összefüggéseket.)

Am a kérdés tovább bonyolódik, ha az „asszimiláns”-ügyet további példákkal toldjuk meg — Szabédi szemléletével vitatkozva. Mindkét példát 1929 decemberéből, a „Vallani és vállalni” idejéből vesszük (vagyis vitánk Szabédivel csupán elvi — nem a konkrét helyzetre, a második világháború, a fasizmus éveire vonatkozik). A gyávaság-vita lezajlása után, 1929. december 24-én *Spectator*, azaz Krenner Miklós nagy cikket irt az *Ellenzékben* a kisebbségi passzivitásról, elfáradásról („a Helikon körül olykor támadó tájékozásokról, felekezeti súrlódásokról, az erdélyi lélek-ről, a kisebbségi magyar nyelv romlásáról” is szól benne); a *Leajzódás* című *Spectator*-publicisztika a cselekvést sürgeti, ilyen mozgósító szavakkal: „Csak önmagunkra várhatunk, saját eszmélésünkre, saját akaratunkra, önkéntes és gyors átalakulásunkra. Csak önmagunkból merithetünk, de sietnünk kell, amíg van hová vedret lebecsátani, mielőtt az aszály minden belső kútfejet el nem apaszt.” E szöveget olvasva, föltehető-e még úgy a kérdés, bántó elkülönítéssel, hogy: igenám, de ezt egy „asszimiláns” mondja...?! Vagy idézzük Molter Károlyt, a *Keleti Újság*-ból, 1929 karácsonyán, az *Erdélyi műhely* című közreadott szerkesztőségi ankét alapján. Molter ebben a nyilatkozatában Kassákot említi (többek közt), s eszébe jut róla egy előadása a marosvásárhelyi munkásotthonban: Kassákról beszélve a vásárhelyi munkásoknak, Molter elgondolkozik azon, hogy e proletáregyüttesnek tüzes riadót kellene zúgni a fülébe a nemzetiségi gondokról, tudatosítva benne, hogy kisebbségi szegények vagyunk; vagyis a nemzetiségi és osztálynyomás szétválaszthatatlan voltára s az erről való olykori megfélemezésre éppen egy „asszimiláns” figyelmezteti a kortársakat — „könnyű volt Marxnak és Leninnek, könnyű még Kassáknak is” felkiáltással — molteri humorral, de a lényegre tapintva, tulajdonképpen nagyon komolyan...

Kinek van tehát igaza? Minél közelebb kerülünk a tényekhez — a szövegekhez — (viszonylag keveset idéztünk, a gazdag lehetőségekhez képest, el sem jutva például a *Korunk* népfronti szakaszához, a Vásárhelyi Találkozóhoz), a kérdések és a válaszok annál bonyolultabbak. De bizonyára hitelesebbek is. Mert realisabban mutatják az egyénben, csoportban, nemzetiségben-népben gondolkodás és cselekvés lépcsőfokait.

Kozma Erzsébet: Ritmus (faliszőnyeg)